

НЕКИ ПОДАЦИ О СТАЊУ У СРПСКОЈ ВОЈСЦИ У ЦРНОЈ ГОРИ КРАЈЕМ 1915. ГОДИНЕ¹

Под притиском аустроугарске војске са сјевера и сјеверозапада и бугарске са истока и југоистока, а усљед крајње неактивности савезничких трупа са југа од Солуна, покушај српске војске да се од 18. до 21. новембра 1915. пробије на југ кроз Качаничку клисуру пропао је и тиме је, дефинитивно осујећено њено спајање са савезницима и успостављање везе са Солуном. Због тога начелник српске Врховне команде војвода Радомир Путник доноси 23. новембра 1915. судбоносну одлуку: повући војску преко Црне Горе и сјеверне Албаније на Јадранско море. Према тој наредби, преко Црне Горе имале су се повући I, II, III армија и Одбрана Београда, и то правцима Пећ — Рожаје — Беране и Пећ — Андријевица, а одатле преко Подгорице за Скадар.² Преко Албаније повлачили су се: Трупе нових области, Тимочка војска, Врховна команда, влада и краљ.

Повлачење је извођено нагло, по рђавим временским приликама, преко тешко проходних терена. Од Пећи до Андријевице и Берана није било колског пута. Са војском се повлачио и велики број избјеглица. Од првог корака у том повлачењу, српска војска је морала гладовати, јер са собом није могла понијети храну, а на путу је није могла наћи. Црна Гора није имала хране ни за своју војску и народ, а савезници су јој недовољно помапали у исхрани. Иначе, црногорска војска се у великој мјери снабдијевала реквизицијом, особито у месу. У крајевима ослобођеним балканским ратом убиран је десетак који су сељаци до тада плаћали турским властима³ Један од узрока да се српска војска нађе у онако тешкој ситуацији у погледу исхране био је тај, што се Српска врховна команда касно одлучила на повлачење ка Јадранском мору, пошто се надала да ће се проби-

---

¹ У до сада објављеним радовима на тему рата Србије 1915. године о овим питањима, готово да се и не говори.

² *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба Хрвата и Словенаца*, књ. XIII, Београд 1927, стр. 25 (скраћ. — ВРС).

³ О тешком стању у коме се црногорска војска у погледу исхране налазила крајем 1915. види: др Новица Ракочевић, *Борбе Васојевићког одреда од 17. XII 1915 до 21. I 1916. и његово снабдијевање*, Токови (Иванград) 2—3, 1971. — У беранској области било је још неприкупљено 150.000 килограма десетка. У поменутом часопису на стр. 103 усљед штампарске грешке стоји 15.000, умјесто 150.000 килограма.

ти на југ, па је и то учинило те црногорска влада није могла предузети оне мјере у погледу исхране српске војске које би иначе могла да је на вријеме обавијештена.⁴ Стање у коме се српска војска нашла крајем новембра 1915. године види се из записника са сједница команданата армија у Пећи од 29. новембра до 2. децембра. На тим састанцима је констатовано да је стање српских трупа очајно, да се дезертирање наставља и поред мјера које су предузете да се оно спријечи. „Трупе се нагло топе. Бегство је у маси“. Бјегунци су чак и борбом крчили себи пут. Бројно стање пукова пало је просјечно на неколико стотина људи. Хране је било за свега 4—5 дана.⁵

Под притиском непријатељских снага, као и општег стања код војске, српске трупе су морале брзо напустити Метохију и њене прве јединице излазе из Пећи 3. децембра. На њих су нападали и мјесни Албанци, самостално или заједно са предњим непријатељским одјељењима. Због опште исцрпљености, тешког терена, зимског времена, српска војска морала је уништити своје тешко наоружање, муницију, опрему итд. Са собом је понијела само мало хране, или је кретала и без ње. Иначе, она је у том погледу оскудијевала од када се нашла на Косову. Пошто се у Таковици налазило 110.000 килограма црногорског државног жита, које црногорске власти нијесу могле ни утрошити ни евакуисати због брзог напредовања непријатељских снага, главни интендант српске војске пуковник Богдановић је 23. новембра молио црногорску владу да се то жито уступи за прехрану српске војске — уз наплату или на позајмицу. Црногорска влада је на то изашла у сусрет и кукуруз је уступљен као позајмица.⁶ Колико је тога кукуруза утрошено за исхрану српске војске није нам познато, али претпостављамо да је због брзог напредовања непријатеља искоришћено веома мало. У околини Пећи и Таковице налазило се неприкупљеног десетка преко милион килограма жита које црногорске власти нијесу могле прикупити зато што нијесу располагале превозним средствима, па је црногорска влада 23. новембра и то жито уступила српској Врховној команди, да га она, ако може, користи за исхрану војске и избјеглица.⁷ Колико је нама познато, српска војска, због наглог повлачења, није ништа узела од тог десетка. Према неким дру-

⁴ Петар Пешић, *Црна Гора у светском рату*, Ратник за 1924, 2, св. 11—12, 26. — Пешић каже: „Да је наша Врховна команда била благовремено обавестила црногорску Врховну команду о промени свога комуникацискога правца, онда не сумњам да би снабдевање обеју војска било много боље и не би изгубили наше најбоље војнике приликом тог одступања“. — Пешић објављује више докумената. (Даље — Ратник).

⁵ ВРС, 116, 119, 136, 150.

⁶ Ратник, 20.

⁷ Исто, 21.

гим подацима, црногорска влада је за исхрану српске војске ус-
 тупила у Пећи 60.000 килограма пшенице и пиринча.⁸

Када је Српска врховна команда увидјела да ће бити при-
 морана да повуче војску ка Јадранском мору, она се код црно-
 горске Врховне команде, чији је начелник био српски пуковник
 Петар Пешић, интересује о томе какви су путеви преко Црне Го-
 ре и сјеверне Албаније и какви су изгледи за исхрану војске.
 Пешић је већ 22. новембра, дан уочи наредбе војводе Путника о
 повлачењу војске, извијестио српску Врховну команду да у Цр-
 ној Гори влада глад и да је хљеб 4 динара килограм. Истог да-
 на шеф пита српску Врховну команду којима ће се правцима
 војска повлачити, како би могао наредити да се у појединим мје-
 стима образују мјесне станице за прихват, гдје би војници могли
 наћи мало хране. Из овог Пешићевог захтјева српска Врховна
 команда је схватила да ће на правцима повлачења бити обезби-
 јеђена храна за војску. Међутим, команданти армија су крајем
 новембра сазнали да нема хране нити у Андријевици нити у дру-
 гим мјестима. О томе је командант 2. српске армије војвода Сте-
 па Степановић обавијестио 30. новембра представника српске Вр-
 ховне команде у Скадру пуковника Бабића. Недостатак хране,
 каже Степановић, „ће онемогућити повлачење ма и са ужасним
 жртвама“. Сазнање да хране за војску нема изазвало је забрину-
 тост у српској Врховној команди, па пуковник Бабић моли црно-
 горску Врховну команду да се храна за српске трупе спреми, „и-
 наче ће настати коначна пропаст трупа“. Престолонаслједник А-
 лександар замолио је краља Николу да учини све како би се пи-
 тање исхране српске војске повољно ријешило.¹⁰ Пешић је дао
 објашњење да његов предлог од 22. новембра не значи да је он
 обезбиједио исхрану војске, него да је ријеч само о малим ста-
 ницама за прихватање војске, „гдје војници могу наћи чаја, ват-
 ре и мало хлеба“. Он даље каже: „Исхрана наше војске кроз
 Црну Гору не може се осигурати, јер у њој нема ништа и зато
 наше трупе треба да понесу са собом у комори храну за све време
 марша до мора или да им се из Медуа храна дотури“.¹¹ Саоп-
 штење српске Врховне команде Пешић је доставио црногорском
 министру војном бригадиру Машану Божовићу. Он га уједно мо-
 ли да Главна интендантура у Андријевици, Матешеву, Лијевој
 Ријеци и Подгорици спреми храну за људство 2. армије, чији
 број износи 30.000 војника.¹² Пешић је 1. децембра обавијестио
 српску Врховну команду да ће краљ Никола учинити све што
 може, „али је тешко када се нема ништа“. Он каже да је са сво-
 је стране учинио све што је у власти једнога човјека, али ствар

⁸ Архив Историјског института СР Црне Горе, фасц. 330, Ристо Поповић, Дневник, 49.

⁹ Ратник, 20.

¹⁰ Исто, 22.

¹¹ Исто, 21.

¹² Исто, 23.

иде тешко, „јер у Црној Гори влада глад већ 7 мјесеци и нема ништа ни у земљи ни у складиштима“. По његовом мишљењу, најбоље би се храна могла прибавити куповањем за новац, па у том циљу треба предузети одмах мјере. „Једини начин је куповица за готов новац. У Задримљу и Арбанији нашло би се доста хране“.¹³

Црногорска влада је уложила крајње напоре да бар колико-толико обезбиједи исхрану, али је мало могла учинити, пошто није располагала храном. Влада је издала и поновила најстроже наредбе црногорским војним и цивилним властима да српској војсци изађу у сусрет и да, колико је то у њиховој могућности, обезбиједи исхрану. Издата је наредба да цијене не могу бити више од већ одређених. У појединим мјестима фармирани су и одбори за помоћ српској војсци у питањима исхране и смјештаја.¹⁴ Влада је увидјела да се и поред најстрожих наредби може мало што учинити, па министар војни бригадир Божовић мисли да би најбоље било да се храна купује за готов новац, што и предлаже.¹⁵

Пошто се српска Врховна команда повлачила преко Албаније и у Скадар стигла 6. децембра, команданти армија су сами настојали да колико-толико обезбиједи исхрану војске, улажући крајње напоре да у њој одрже морал и дисциплину. По наређењу команданта 2. армије, у појединим мјестима на правцима повлачења постављени су команданти мјеста, чији је задатак био да у заједници са црногорским мјесним властима прикупљају храну за војску која се имала сразмјерно дијелити трупима свију армија. По наређењу команданта 2. армије, требало је обезбиједити по 400 грама хљеба и 500 грама меса на војника.¹⁶ Наређења су, међутим, била једно, а стварност сасвим нешто друго. Када је командант 2. армије 6. децембра стигао у Андријевицу, тамо није било ни хљеба за људе ни хране за стоку. Од наводно послатих 40.000 хљебова до 6. децембра није стигао ни један. Због глади је пријетила и побуна у војсци. У извјештају црногорској Врховној команди војвода Степановић каже: „Обраћао сам се главној интендантури али без успеха. Јавите ми како да помогнем овоме стању те да се избегне побуна“. Ипак, морал трупа био је још на завидној висини, што се види из следеће напомене тог истог извјештаја: „Војници су гладовали, падали

¹³ Исто.

¹⁴ Лазар Бркић, *1915 у Црној Гори*, Слободна мисао, бр. 22, 11. јуна 1937; др Никола Шкерковић, *Биљешке из мог живота и рада*, Библиографски вјесник, 1, 2, 3, Цетиње 1964, 178.

¹⁵ Ратник, 24, Министар војни Божовић — Пешићу, 18. XI (1. XII) 1915. — Божовић каже: „Међутим, мислим, да би се боље за то успјело куповином за готов новац не гледајући цијене, као што се уопште у оваквим приликама не могу ни гледати; тим прије што се, као што се види, реквизицијом и насилном куповином не може успјети за оволики број људства“.

¹⁶ ВРС, 103.

од глади, али се нису бунили, нити су правили неред“.¹⁷ Хљеб се пекао у Подгорици, а његово дотурање ишло је тешко, јер се оскудијевало у превозним средствима. Од 3. до 7. децембра послато је у одређеним правцима 20.000 хљебова, а 7. децембра у двије партије још 10.200. Обавјештавајући о томе команданта 2. армије, главни интендант српске војске каже да ће се дотурање наставити, уколико буде набављено кукуруза и брашна.¹⁸

Брашно и друге намирнице које су савезници упућивали Црној Гори и српској војсци налазили су се у Драчу, Медови и Скадру. У Медови је српска комисија до 9. децембра купила 16 вагона кукуруза, а била је склопила уговор са албанским представницима да јој до 15. децембра испоруче још 22 вагона. У Медови и Драчу налазило се 81 вагон брашна и жита, 10 вагона пиринча и 16 вагона шећера. Према стању од 9. децембра, од брашна у Драчу и Медови и кукуруза у Скадру могло се добити око 950.000 порција хљеба, рачунајући порцију по 1.000 грама. Пошто се претпостављало да би српска војска могла бројити до 150 хиљада људи испада да би се могла снабдјети храном за 6 дана, уколико би се хљеб могао допремити до ње.¹⁹ Међутим, пошто се она налазила још далеко од Скадра и поменутих лука, од овога брашна није имала користи.

Седамнаестог децембра, када се црногорска војска налазила на Тари код Мојковца, српска 2. армија налазила се на простору Скадар — Љеш, трупе Одбране Београда на маршу ка Скадру, а трупе 3. армије од села Веруше код Лијеве Ријеке па до Скадра. Трупе 1. армије још се налазе у рејону Берана и Андријевице, а поједини дјелови на заштити праваца Пећ — Андријевица и Пећ — Плав. Стање трупа 1. армије било је веома тешко. Из Плавског одреда војници су бјежали свакога дана, а болест се стално ширила.²⁰ Ни 20. децембра трупе 1. армије није добиле хљеб.²¹

Српска Врховна команда наређује 20. децембра да се 1. армија спреми за покрет ка Подгорици, а да код Андријевице и на правцима ка Пећи и Дечанима остави комбиновани одред под командом пуковника Ђорђевића, састављен од трупа 1. и 3. армије,

¹⁷ Исто, 164, 191.

¹⁸ Исто, 216.

¹⁹ Исто, 237.

²⁰ Исто, 321, 327. — У извјештају командант армије каже: „Хрђава исхрана трупа доводи старешине до очајања, а по извјештајима команданта Дринске дивизије II позива, обмане и обећања о доласку хлеба, који међутим никако не стиже, руше и посљедњу веру код војника у војну управу Од обећаних 9000 хљебова, који су требали да стигну у току 15, 16. и 17. децембра стигло је свега 1107 комада. Шта више, дешава се чак и то, да поједине команде на путу од Подгорице до Лијеве реке одузимају силом хлеб, послат за трупе I армије, те исте још више пате.

На целој готово просторији, и оно мало сена што је било, утрошено је и стока је остала сасвим без хране“.

²¹ Исто, 345.

Одбране Бреграда јачине 2 пука са једним четничким одредом, 4 топа и 6 митраљеза.²² У току 22. децембра Врховна команда поново издаје наређење да се остави само један комбиновани одред, и то из састава 1. армије, јачине 1.800—2.000 пушака. За команданта тог одреда Врховна команда је одредила пуковника Милована Плазину. Одред је стављен под команду команданта Црногорске Санџачке војске дивизијара Јанка Вукотића.²³ Командант 1. армије стигао је у Подгорицу 25. децембра.²⁴ Из Подгорице је 1. армија 2. јануара 1916. године наставила повлачење, ка Скадру, гдје је 6. јануара стигао командант армије са дијелом штаба.²⁵

Црногорска влада је издала више пута најстроже наређење да се храна српској војсци не смије продавати скупље него што је то одређено, али је било појединача, као и власника ханова, који су је продавали неколико пута скупље. А било је и српских војника који су куповали храну па је потом вишеструко продавали другим војницима. Било је случајева да поједине команде и јединице на путу од Матешева до Подгорице насилно одузимају храну упућену трупама 1. армије која је била у заштитници.

Српска војска је и даље гладовала све до пребацивања на Крф. Поред свих залагања старјешина, већ од момента када се по наређењу своје Врховне команде српска војска упутила ка Призрену, Ђаковици и Пећи почео је да слаби морал код појединих војника и јавило се напуштање јединица. Нарочито је настало колебање када се војска почела повлачити и од Пећи. На слабљење морала утицали су, поред несташице хране, исцрпљеност и умор трупа, зимско вријеме и психичка сломљеност због изгубљене отаџбине. Јединице су напуштали војници, али је међу њима било и подофицира, као и по неки резервни официр. Да би се спријечило бјежање војника, црногорској Санџачкој војсци издато је наређење да такве покушаје осујети. Међутим,

²² Исто, 357, 369. — Остављене су следеће трупе:

„Одред из Дунавске дивизије II позива: 8. пук II позива од 3 батаљона са 4 митраљеза, командант пуковник Ђорђе Манојловић, 2. Де-Банжова топа, одељење коњаника и сразмеран део коморе. Свега: 1.689 људи, 535 коња, 55 волова, 914 пушака, 2 топа и 4 митраљеза.

Одред из Дринске дивизије II позива, комбиновани пук са 2 митраљеза, (командант мајор Тихомир Аранђеловић), вод Дангласове батерије, одељење коњаника и сразмеран део коморе.

Свега 1200 људи, 174 коња, 16 волова, 806 пушака, 2 митраљеза и 2 топа.

Добровољачки одред (командант мајор Војин Поповић). Свега 669 људи, 68 коња, 573 пушака и 1 митраљез. — Код Спужа остављен је 9. пук II позива са једном батеријом као резерва црногорске Врховне команде“.

²³ Исто, 270—272.

²⁴ Исто, 384.

²⁵ ВРС (књ. XIV), јануар 1916, стр. 45 и 52. — Комбиновани одред пуковника Плазине 7. јануара напустио је свој положај и 11. јануара стигао у Подгорицу. Девети пук из Спужа отпутовао је 7. јануара за Скадру

како изгледа, поједине групе војника ипак су успијевале да прођу на појединим секторима црногорског фронта. Њих су аустроугарске трупе одмах разоружавале и интернирале. Покушаја преласка црногорског фронта било је и на сектору Мојковца. Тако је крајем децембра црногорска патрола нашла код Слијепча Моста у рјечици Љубовићи лешеве тројице србијанских војника.²⁶ Исто тако једна већа група војника одвојила се од Матешева и преко Колашина упутила се у правцу Мојковца, али је у Колашину задржана и враћена натраг. Шеф штаба Санџачке војске, који је био српски официр, стријељао је једног наредника из те групе на колашинској пијаци.²⁷ Не располажемо са довољно података да бисмо могли нешто више казати о размјерама дезертерства из појединих српских армија. Оно што имамо односи се на јединице 1. српске армије, која се налазила у заштитници. Тако је у ноћи 18. и 19. децембра и у току 19. децембра из Дринске дивизије другог позива побјегло 298 подофицира и војника, а из 17. пука првог позива Плавског одреда 39 подофицира и војника. У каквом се стању налазила Дринска дивизија другог позива види се из извјештаја њеног команданта од 19. децембра у коме овај тражи „да се ово ужасно стање реши у току 24 часа, јер је безбожно мучење војника прешло кулминацију.“ У току 18. и 19. децембра из дивизије је побјегао укупно 981 војник, а 167 војника је затражило љекарску помоћ. Из Дунавске дивизије 20. децембра је 10 војника умрло од глади. За овај дан командант дивизије у извјештају, између осталог, каже: „Морал је код трупа већ сведен на нулу и војници одричу послушност“ Храна за 1. армију, коју су чинили Дринска дивизија другог позива, Дунавска дивизија другог позива и Комбиновани одред, стизала је у малим количинама. У извјештају команданта 1. армије за 20. децембар каже се и ово: „Све приче главног интенданта, о неким количинама кукуруза у Плавници и другим местима не вреде ништа; овамо хлебац не долази, а глад се не да утолити код војника“. У току 20. децембра стигла су за армију 2.574 хљеба. Од 14. децембра па закључно до 21. за све трупе армије примљен је 3.681 хљеб. У Матешеву и другим мјестима тога дана није било хране. „Поводом опште глади и без соли, бе-

²⁶ Архив Црне Горе — Цетиње, фасц. Санџачка војска 1915, извјештај команданта I дивизије бригадира Петра Мартиновића, 17 (30) XII 1915 (скраћ. АЦГ).

²⁷ Исто, Вукотић — команданту 2. дивизије у Жабљаку, бр. 10660 17. (30) XII 1915, Јанко Тошковић, *Истина о капитулацији Црне Горе 1916*, Цетиње 1957, 36.

гство војника расте“ — каже војвода Мишић. У току 20. децембра из 6. пука Дринске дивизије побјегла су још 683 војника.²⁸

Не мање тешкоће подносиле су и избјеглице, чији је број био веома велики. Чак и код поједних истакнутијих људи био је опао морал, и многи су жељели да остану у Црној Гори или да се врате у Србију. Тако су поједине избјеглице из Подгорице молиле преко српског Министарства спољних послова за интервенцију код црногорске владе да им се изради повратак преко Аустрије у Србију. Један свештеник чак је тражио да му се изда и бир. И београдски митрополит Дионисије моли да му се омогући повратак у Београд.²⁹ У Црној Гори је остало нешто избјеглица, а међу њима и познати књижевник Бора Станковић, који нијесу хтјели даље да се повлаче са српском војском.

Напуштање јединица имало је трагичан карактер нарочито у Дринској дивизији првог позива, крајем децембра. Она је, 26. децембра наставила са повлачењем из околине Подгорице ка Скадру.³⁰ Када се сазнало да јој је наређен покрет ка Скадру, маса војника из 5, 6. и 3. прекобројног пука (како изгледа, њих преко 1.000) одлучила је да не иде у Скадар, него да се пробије правцем Подгорица — Даниловград — Никшић — Шавник и Жабљак — црногорски фронт код Левер Таре и преда се непријатељу. Са тим војницима било је више активних и резервних подофицира и два ћака-наредника који су тих дана били унапријеђени у чин потпоручника. У Даниловграду се налазио штаб црногорске Опште резерве, чији је командант био бригадир Лука Гојнић, а шеф штаба српски капетан Љубиша Борисављевић. Међутим, војске у Даниловграду није било, јер се она налазила на одмору код својих кућа. 27. децембра, Борисављевић је обавијештен од једног наредника из 6. пука, његовог познаника, да међу војницима Дринске дивизије постоји завјера да се не иде у Скадар него у Србију. Овог наредника била је послала једна чета да пита за савјет Борисављевића, који је био њихов познаник,

²⁸ ВРС (књ. XIII), 339, 346, 361—362. — Мишић каже:

„Да тај пук скоро не постоји, а цео дан данас пада плаховита киша са јаком грмљавином, брда обавијена густом маглом; неда се ничим бегство зауставити, кроз два три дана остаћемо потпуно без трупа.

Овове стању не могу ничим помоћи при свем напрезању. И последњи пут молим најозбиљније, рачунајте на ово зло стање код трупа. У току ове ноћи наредите покрет на просторије, где се може наћи што за јело.

Ако сутра ујутро 21. ов. мес. не добијем наређење по овој представи, бићу силом околности приморан, у интересу очувања части нашега оружја код ово престалих трупа и, у интересу хуманитета, да наредим, ако се могадне извршити да се из сваке дивизије на садашњим положајима остави по 1. пешад. пук са 1—2 топа и којим водом коњаника, а све остало, по дивизијама да упутим на просторију између Подгорице и Матешева, а да би се овим, остали могли сачувати од потпуног расула“.

²⁹ Никола Шкерковић, *Црна Гора за вријеме првог свјетског рата*, Титоград 1963 89.

³⁰ ВРС, 390.

јер се раније налазио на дужности у пуку. Борисављевић је саопштио нареднику да се одмах врати у чету и саопшти војницима да извршавају наређења своје команде. „Добро пазите на образ, и на традиције своје и свога пука“,³¹ поручио је војницима Борисављевић. Истог дана, око 10 сати навече, штаб Опште резерве обавијештен је да српски војници у масама пролазе кроз Даниловград према Никшићу. Бригадир Гојнић наредио је Борисављевићу да извиди у чему је ствар и одмах обавијести српску Врховну команду и начелника црногорске Врховне команде пуковника Петра Пешића. Борисављевић је на путу наишао на војнике из 6. пука, од којих је неке од раније познавао. Они су се жалили на оскудицу хране, на умор, временске непогоде — да ноћивају на голој пољани итд. Нико од војника није се хтио вратити, него су продужили пут Никшића. О намјери војника Дринске дивизије 1. позива, Борисављевић је обавијестио српску Врховну команду и начелника црногорске Врховне команде. Пешић је одмах наредио црногорским цивилним и војним властима у Никшићу да ове војнике зауставе. У Никшићу су се налазила и два батаљона црногорске Опште резерве, али је људство било код својих кућа. Пешић је наредио да Борисављевић пође у Никшић и да врати српске војнике, а команданту црногорске Опште резерве издао је наређење ове садржине: „Неки српски војници покушавају да због глади пребегну непријатељу. Сваког оваквог војника или оделење одмах разоружајте и стражарно спроведите команданту места у Подгорици. Ако се ко успротиви, стрељајте га одмах. Предузмите мере да се сви бегунци похватају“. Команданту црногорске Санџачке војске, чији се штаб налазио у Колашину, наређено је: „Србијанским војницима преко црногорског граничног фронта пошто-пото спречите повратак у Србију; све побите, а предају непријатељу ниједноме не дозволите“.³² Командант Санџачке војске одмах издаје наређење команданту 2. дивизије бригадиру Павлу Вујисићу, чији се штаб налазио у Жабљаку, да предузме све мјере „и ни по коју цијену“ не дозволи србијанским војницима да пређу Тару“.³³

На путу за Никшић, Борисављевић је стигао у Богетиће око 100 српских војника. Он је са црногорским поручником Милом Роловићем замолио племенског капетана да овим војницима да нешто хране. Пошто су се војници, одморили, враћени су у Подгорицу.³⁴ У Никшићу су црногорске власти зауставиле српске војнике и неколико стотина њих повиновало се наређењу власти, а остали су се пријетећи борбом упутили у правцу Шавника. Војници су поред пушака и бомби носили и митраљез.

³¹ Љубиша Борисављевић, *Ратни записи*, Слободна мисао, бр. 46, 22. XI 1936.

³² Исто.

³³ АЦГ, Вукотић — Вујисићу, бр. 10651 16. (29) XII 1915.

³⁴ Борисављевић, *Ратни записи*, Слободна мисао, бр. 47, 29. XI 1936.

Они су били одлучни на предају непријатељу, па макар се кроз црногорске јединице пробијали под борбом. У Шавнику су војници убацили бомбе на оне што су их одвраћали од предаје, па су продужили у правцу Жабљака. Када је Пешић обавијештен о њиховом поступку, издао је наређење команданту Санџачке војске: „Побити све, ни једном не дозволити преко границе непријатељу да пође“.³⁵ Становништво Никшића, војне и цивилне власти братски су дочекали српске војнике и дали им храну. На приватну иницијативу прикупљена је знатна сума новца и раздијелена им. Војници који су остали у Никшићу разоружани су и упућени у Подгорицу.³⁶ Дивизијар Вукотић издаје наређење бригадиру Вујисићу и упућује га како да поступи: има да изађе пред српске војнике, позове неколико њих и обавијести их укратко „да ни један жив неће прећи преко Таре“; ако се послје десет минута и остали војници не предају, онда да их пусти да уђу у корито Таре и онда их нападне са јединицама. У наредби се између осталог каже: „Ако и то не помогне, пустите их до Таре, па када се спусте у корито Таре наредите да се са околних висова нападно и поубијају што више“.³⁷

Командант 2. дивизије бригадир Вујисић изашао је са својим штабом и командантом Дурмиторске бригаде 30. децембра у мјесту Међужваље. Положаје у том селу запосјеле су јединице Дурмиторске бригаде. Међутим, ни савјети команданта дивизије, ни опомене пуцањем у ваздух из пушака и топова нијесу помогли. Српски војници кренули су напријед. Из њихових редова чуо се глас: „Предаја непријатељу или смрт!“, „Напред, браћо, на домаку смо отаџбине!“ Борба је била кратка. Тарајала је пола сата. Код српских војника било је око стотину мртвих и

³⁵ АЦГ, Вукотић — Вујисићу, бр. 10657, 16. (29) XII 1915.

³⁶ Борисављевић, *Ратни записи*, Слободна мисао, бр. 47, 29. XI 1936. — Борисављевић пише да су војници, када су увидјели да ће бити спроведени у Подгорицу, почели да се одупиру, те је настало колебање и таласање масе. Хтјели су кренути пут Шавника, а црногорски војници из Дечанске бригаде опколили су их и опалили неколика метка у вис. „Разоружани србијански војници немадоше куд и око 11 часова пре подне, у спроводу наоружаних Црногораца кретоше за Подгорицу“. Даље Борисављевић каже да активни наредник Исаило Радовић из 6. пука одликован Сребреном и Златном медаљом за храброст, није хтио никако да се врати у Подгорицу, јер је био свјестан своје кривице. „Зато смо га привремено уклонили“.

³⁷ АЦГ, Вукотић — Вујисићу, бр. 10660, 17. (30) XII 1915 — најхитније прије свију.

рањених, а погинуо је и један црногорски војник.³⁸ Према извјештају команданта Дурмиторске бриаде од 31. децембра, погинуо је 21 српски војник, а око 100 је рањено. Разоружано је 560 војника, који су у пратњи једне регрутске црногорске чете, јачине 70 људи, упућени у Никшић. Рањеници су смјештени у болници у Жабљаку.³⁹ Према подацима капетана Борисављевића, у том сукобу је погинуло 25 српских војника, а око 70 их је лакше и теже рањено. Разоружани војници су 2. јануара стигли у Никшић, гдје им је грађанство дало храну, а одатле су упућени у Подгорицу и даље за српском војском.⁴⁰

За онакве страхоте од глади које је претрпјела српска војска и за гладовање и црногорске војске нијесу криве ни црногорска ни српска влада. Кривицу за то носе њихови савезници, јер нијесу предузели енергичну офанзиву са јаким снагама од правца Солуна, мада су већ од раније знали да ће Бугарска са леђа нападути Србију, и што нијесу послали довољно хране и превозних средстава у Црну Гору. Управо због тога су и Србија и Црна Гора претрпјели тешке губитке.

Новица Ракочевић

³⁸ Др Обрен Благојевић, *Пива*, Београд 1971, 344, 714. — У оперативном дневнику Дурмиторске бригаде за 17. (13). децембар записано је: „Овог дана била је борба са србијанским војницима из 6. пука, који су групно кренули преко Језера и Пирлитора да се предају непријатељу. Наша Шкодина батерија испалила је на њих 8 топовских метака, а такође митраљеска и пушчана паљба на њих је трајала пола сата. Србијански издајнички пук предао се команданту Дурмиторске бригаде. Одузето им је оружје. Губици су њини, неколико погинулих и око 100 рањених. Рањени војници су спроведени у болницу у Жабљак, а мртви сахрањени, остатак војске спроведено команданту II дивизије на даљи поступак“.

³⁹ АЦГ, шеф Штаба II дивизије командир Крсто Павићевић — команданту Санџачке војске 18. (31) XII 1915, бригадир Вујисић — команданту Санџачке војске 18. (31) XII 1915.

⁴⁰ Борисављевић, *Ратни записи*, Слободна мисао, бр. 48, 6. XII 1936. — Борисављевић је тај догађај описао овим ријечима: „Командант дивизије и остали официри Штаба позивају да стану. Они неће ни да чују. Све официре одстрањују од себе и крећу напред Жабљак — Тара... Свештенник са крстом у руци „Станте браћо, остајте међу нама братски да делимо све што имамо“. Ништа не помаже, неће ни да застану него све напред па напред. Сви покушаји остали су само покушаји. Борбени поредак и топови, пласирани на положајима лијеве обале Таре око Међужваље према Аустријанцима окренуше се на левокруг према Србима јунацима... Из гомиле чује се глас: „Ја вас водим на ону обалу реке Таре великодушном непријатељу, који ће нас сачувати, пазити, нахранити и нашим домовима одвести! Напред! Немојте се колебати!“... За време овог братског крвопролића, на нашу срамоту, аустријски топови са десне обале Таре дејствовали су на крваву браћу Црногорце и Србијанце“.